

ILKKA MÄKINEN

Kirjallisuuspalvelun alkuvaiheita ja poliittishistoriallista taustaa Suomessa

Mäkinen, Ilkka, Kirjallisuuspalvelun alkuvaiheita ja poliittishistoriallista taustaa Suomessa. [Beginnings of information service activities in Finland and their politico-historical background]. Kirjastotiede ja informatiikka 6(1): 8—17, 1987.

The article deals with the birth of documentation or information services for Finnish science, technology and industry in the 1930s and 1940s. Information services are seen in a broad historical perspective as an answer to the challenges of time. When Finland became independent after the First World War the country's main industry, pulp and paper, was forced to move its export efforts to the markets in the West (before that it had exported its products mainly to Russia). Research was needed. The first steps in specialized information services were taken in the research center of Finnish pulp and paper industry (Keskuslaboratorio-Centrallaboratorium, est. 1916) in 1937. During the Second World War Finnish chemical industry founded a central association to promote its interests and help in the war effort; one of its activities was to offer efficient information services to the industry and chemico-technical research. After the war the war reparations to the Soviet Union were a great strain but also a stimulus for Finnish metal industry. A department for technical information service was established in the State Institute for Technical Research in 1947. Possible effects of war time intelligence services, where a number of scientists and librarians served, to the spreading of civilian information services after the war are also discussed. The relation between information service and rationalization (taylorism) is also considered.

Address: University of Tampere, Department of Library and Information Science, P.O.Box 607, SF-33101 Tampere, Finland.

Taustaa

Dokumentaatio, kirjallisuuspalvelu, informaatiopalvelu, tietopalvelu, mitä nimitystä siitä sitten on eri aikoina ja alueilla käytettykin, on kehittynyt tieteellisen kirjallisuuden ja tutkijoiden määrän kasvun myötä. Kuitenkin joissakin historiallisissa käännekohtissa sekä tieteen volyymin että kirjallisuuspalvelun kasvukäyrät ovat entisestään jyrkentyneet. Sodat ovat tunnetusti lisänneet juuri sellaista kemian, fysiikan ja tekniikan tutkimusta, jonka piirissä kirjallisuuspalvelu ensimmäiseksi eriytyi omaksi toimintamuodokseen. Ensimmäistä maailmansotaa on jopa luonnehdittu »kemistien sodaksi», koska erityi-

sesti Englannissa havahduttiin huomaamaan kemiallisen tietämyksen ja raaka-ainetuotannon riippuvuus vihollisesta [Rose & Rose 1977, s. 36—41].

Kiinnostus tieteelliseen tutkimukseen kasvoi lähes paniikinomaisesti ensimmäisen maailmansodan aikana. Englannissa tieteen hallintoa ja rahoitusta johtamaan perustettiin Department of Scientific and Industrial Research v. 1916. Foskettin [1970 s. 6] mukaan sen monet tutkimus-asetat ja sen suojeluksessa syntyneet tutkimusliittoutumat (research associations) kasvoivat tärkeänä osanaan kirjastot, jotka toimittivat teknistä ja tieteellistä kirjallisuutta tieteellisille henki-

lökunnille ja jäsenyrityksille. Tällaisia kirjastoja oli jo täydessä toiminnassa 20-luvulla. Tiedemiehet olivat kiinnostuneita: W.A. Barbour piti esitelmän »tehdaskirjaston organisoinnista» Englannin kemian teollisuuden seuralle v. 1918 [Foskettin viite: J. Soc. Chem. Ind. Vol. 38, No 3, 1919, pp. 37R—40R]. Erikoiskirjastoja teollisuuslaitoksiin oli alkanut muodostua jo ennen ensimmäistä maailmansotaa, erityisesti Yhdysvalloissa ja Saksassa [Hallendorff & Björkbom 1960, s. 380].

Foskett [emt. s. 8] mainitsee kolme tekijää, jotka edistivät informaatiopalvelun kehittymistä: 1) julkaisujen määrän kasvu, 2) tieteellisen tutkimuksen luonne tosiseikkoja (faktoja) löytävänä toimintana (joten ei ole väliä sillä, mitä kautta tieto saadaan, jos se on oikeaksi todistettu) ja 3) tieteellisen tutkimuksen soveltaminen teollisuudessa. Teollisuus on kiinnostunut tuloksista eikä tutkija saa palkkaa vanhojen tutkimusten kertaamisesta. Toisaalta luonnontieteiden tutkija viihtyy usein paremmin laboratoriossa kuin kirjastossa, hänellä ei yksinkertaisesti ole aikaa sekä perusteellisiin kirjallisuus- että laboratorio-tutkimuksiin. Tämä johti luonnolliseen työnjakoon: tutkija tekee kokeellista tutkimusta ja eri henkilö, joka kuitenkin on hyvin perillä tutkimushankkeesta, kaivaa esiin ja muokkaa kirjallisuutta. Palvelu menee pitemmälle kuin perinteellinen kirjastopalvelu.

Tähän tutkimuksen »tiedusteluosastoon» kiinnitettiin Foskettin [emt., s. 10] mukaan huomiota jo ensimmäisen maailmansodan aikana: »The necessity for this 'Intelligence Department' was stressed by W. Rintoul, in a paper on 'The control of industrial and scientific information, read to the Society of Chemical Industry in 1918.» [Foskettin viite: J. Soc. Chem. Ind., Vol 37, No 4, 1918, pp. 67R—68R]. Tutkimusliittoutumat alkoivat edistää informaatiopalvelujen kasvua koko teollisuudessa. Foskettin mukaan tieteellistä informaatiota käsiteltiin myös symposiumissa 1918 [hänen lähteensä: Trans. Faraday Soc., Vol. 14, 1918—19, pp. 105—131]. Palaan myöhemmin tähän »tiedusteluaspektiin» Suomen kirjallisuuspalvelun kehityksessä. Se, että kirjallisuuspalvelu syntyi ensimmäiseksi kemian tutkimuksessa ja teollisuudessa, niin ulkomailla kuin Suomessaakin, johtuu kemian valtavasta kehityksestä 1800- ja 1900-luvuilla. Ensimmäinen kemian referaattilehti *Chemisches Zentralblatt* alkoi ilmestyä jo 1830-luvulla.

Toista maailmansotaa voi ehkä vielä paremmin perustein pitää »fyysikkojen sotana» kuin ensimmäistä kemistien sotana [Rose & Rose 1977, s. 58—71]. Sodan loppuminen ydinräjähteen käyttämiseen aseena toi tiedemiesten roolin vastaansanomattomasti esiin. Valtava projekti pom-

min valmistamiseksi merkitsi myös valtavaa informaation keruuta.

Käsittelen tässä artikkelissa kirjallisuuspalvelun alkutaivalta Suomessa 1950-luvun taitteeseen ja pyrin liittämään sen mahdollisuuksien mukaan yleisempiin historiallisiin kehityskulkuihin. Suomessa tieteen ja teollisuuden suhteet kehittivät hitaammin kuin suurissa maissa. Teollisuus oli vielä melko kehitymätöntä ensimmäisen maailmansodan aikana, eikä Suomen osalle tullut sodan alussa sellaisia suoranaisia sotaponnistuksia kuin Englannille tai Saksalle. Venäjän vallankumous ja oma kansalaisotamme toivat sodan meille kuin jälkivärähtelynä. Vasta toinen maailmansota sai Suomessa aikaan yhtä voimakkaan shokkivaikutuksen kuin ensimmäinen manner-Euroopassa.

Keskuslaboratorio syntyy: tiede ja teollisuus kohtaavat

Vuosisadan vaihteen huomattava taloudellinen kasvu maassamme tapahtui ilman omintakeista tieteellistä panosta, käytetyt tuotantomenetelmät olivat tuontitavaraa. »Kemiallisenkaan teollisuuden osalta ei prosentuaalisesti huomattavaa tuotannonousua voi katsoa tieteelliseen tutkimukseen tai kemiallisiin teorioihin perustuvan suunnittelun seuraukseksi.» [Grönvik 1966 s. 6]

Muista maista, erityisesti Saksasta, Skandinaaviasta ja Yhdysvalloista, saatujen esikuvien perusteella ymmärrettiin siellä täällä kuitenkin tieteellis-teknisen tutkimuksen merkitys nykyaikaiselle teollisuudelle. Keskusteltiin myös kemiallisen tutkimuslaitoksen perustamisesta maahamme. [Grönvik 1966 s. 7—8] Kuitenkin teollisuus oli maassamme vielä sen verran vähäistä, ettei hankkeesta tullut valmista.

Ensimmäinen maailmansota aiheutti vaihtelevia tilanteita Suomen teollisuudelle, sahateollisuuden markkinat länteen sulkeutuivat sodan ajaksi, sen sijaan konepaja- ja puunjalostusteollisuus ym. voimistuivat Venäjältä saatujen tilausten ansiosta. Paperiteollisuus suuntautui kaikin tavoin itään päin niin tuotteiden laadun kuin mittojen yms. puolesta. Ns. »liikekannallepanosuhdanteiden» vaikutuksesta puunjalostusteollisuuden tuotteista saatavat hinnat kohosivat ja rahaa virtasi maahan. Rahaa riitti yleishyödyllisiin investointeihin ja lahjoituksiin. Tässä tilanteessa v. 1916 perustettiin teollisuuden toimesta Helsinkiin kemiallinen keskustutkimuslaitos AB Centrallaboratorium—Keskuslaboratorio OY. Anna Grönvik [emt., s. 9] arvelee Keskuslaboratorion historiassaan, että

»hyvän tieteellisen tutkimuslaitoksen merkitys teolliselle suunnittelulle oivallettiin yhä selvemmin ja mahdollisuus markkinoiden täydelliseen mullistukseen so-

dan jälkeen antoi oman lisäsäyöksensä. Monen mielessä saattoi myös kangastaa itsenäisyys, ja se toi mieleen kaikki ne teollisuuteen kohdistuvat vaatimukset, joita elämä itsenäisenä valtiona toisi mukanaan».

Venäjän vallankumous ja Suomen itsenäistymisen mullistivatkin kokonaan tärkeimmän teollisuudenalamme, paperi- ja selluloosateollisuuden aseman. Vienti itään loppui kokonaan, oli suunnattava vientiponnistukset länteen. Lännen markkinoilla oli kova kilpailu ja aivan toisenlaiset laatuvaatimukset, mitat, pakkaustavat yms. kuin idänkaupassa. Tuotanto piti mukauttaa niihin ja se merkitsi koneiden ja laitteiden uudistamista. Rationalisointimiehen näkökulmasta asiaa tarkasteleva Eino M. Niini luonnehtii vaihetta:

»Paperi- ja selluloosateollisuuden suuret teknilliset uudistukset itsenäisyysiemme ensimmäisinä vuosina ovat olleet teknillistä rationalisointia. [. . .] Tämä puunjalostusteollisuuden teknillinen rationalisointi suoritettiin pääasiassa yksityisten teollisuusyritysten toimesta ilman erityisten yhteistoimintaelimien apua. Eräät tutkimuslaitokset ja järjestöt ovat kuitenkin suorittaneet tutkimustoimintaa, joka tässä on ollut suureksi hyödyksi. Voima- ja Polttoainetaloudellinen Yhdistys (Ekono) suoritti jo silloin alallaan uraauurtavaa tutkimustoimintaa [. . .] Samaa voidaan sanoa keskuslaboratorion ja Puuteknillisen tutkimuksen kannatusyhdistyksen toiminnasta.» [Niini 1948 s. 92]

Keskuslaboratoriolle annettiin entistä tärkeimpiä tutkimustehtäviä, joiden tavoitteena oli standardoida ja kohottaa tuotteiden laatua vastaamaan uusien ostajamaiden vaatimuksia. Teollisuuden rationalisointiprosessin vaikutus tutkimuksen liikkeellepanevana voimana tulee esille myöhemminkin tässä artikkelissa. Kirjallisuuspalvelu taas käsitettiin tutkimuksen rationalisoinniksi.

Itsenäisyyden alkuvuosina laitos muutti Turkuun, mutta palasi v. 1925 Helsinkiin. Vuonna 1936 tuli laitoksen apulaisjohtajaksi fil. tri Bertil Nybergh, joka aikaisemmin oli ollut pitkään Puolustusministeriön kemiallisen laboratorion johtajana.

Kirjallisuuspalvelun Mooses ja genesis

Tri Nybergh halusi pian saada aikaan säännöllisen aikakauslehtien sisältöä koskevan informoinnin [Grönvik 1966 s. 88]. Tosin alkuvaiheessa ei otettu uutta henkilökuntaa kirjallisuuspalvelua hoitamaan, vaan hiokeosaston johtajalle dipl. ins. Anna (Nita) Grönvikille annettiin tehtäväksi saapuvien aikakauslehtien seuraaminen ja huolehtiminen tärkeiden asioiden viemisestä irtolehtikokoelmaan. Grönvik [1947 s. 38] esittelee v. 1947 ilmestyneessä artikkelissaan yhä silloin käytössä olleen irtolehtijärjestelmän etuja korttijärjestelmään verrattuna. Näin kirjallisuus-

palvelun perusta, aikakauslehtiartikkelien luettelo alkoi muodostua.

Luokitusjärjestelmänä käytettiin yleisartikkeleissa UDK:ta ja laitoksen erikoisaloilla omaa asiansanajärjestelmää. Tämä oli kompromissi, joka Anna Grönvikin mukaan »vid första ögonkastet kan förefalla främmande men som rätt bra låter sig genomföras» [Grönvik 1947 s. 38].

Kirjastonhoidolliset tehtävät tulivat myös hänen vastuulleen. Myöhemmin otettiin kirjallisuuspalveluun puolipäivästä kirjoitusapua, v. 1939 palkattiin kirjastoapulainen, ensin puolipäiväisesti, sitten kokopäivätyöhön. Sodan jälkeen saatiin työhön ensimmäinen assistentti, joka hallitsi myös venäjän kielen. [Grönvik 1966 s. 88].

Toiminta etsi pitkään pysyvää muotoa: Keskuslaboratorio teki näin eräänlaista perustutkimusta, josta muut sittemmin hyötyivät. Ensimmäinen kuukausikatsaus aikakauslehtien sisältöön esitettiin johtajille myöhäissyysllä 1937. Sota aiheutti epäsäännöllisyyttä tähänkin toimintaan, v. 1942 yritettiin aloittaa säännölliset kokoukset johtajille ja osastonjohtajille, mutta käytäntöä ei silloin saatu säännölliseksi [ks. Kertomus . . . 1942]

Vuoden 1947 alusta pidettiin tutkijakunnalle säännöllisiä kirjallisuuskokouksia kerran viikossa, joka toinen viikko massa- ja paperiteollisuuden kysymyksistä, joka toinen muista laitoksen toimintaa sivuavista artikkeleista [Kertomus . . . 1947, Grönvik 1966 s. 88]. Ennen kokousta jaettiin loppututkimuksen suorittaneille käsiteltävistä artikkeleista luettelo, johon oli liitetty asiansanat ja oudommilla kielillä kirjoitettujen otsikkojen käännökset, tätä katsausta lähetettiin myös tehtaille. Selostajana toimi paljon Anna Grönvik, joka oli laajojen tietojensa ansiosta sopiva tähän tehtävään, mutta hänen työmääränsä kasvoi liian suureksi, hänellä oli johdettavanaan myös hiokeosasto ja välillä muitakin osastoja. Tämän vuoksi v. 1949 järjestettiin tehtävät siten, että Grönvik saattoi keskittyä pelkästään kirjastoon ja kirjallisuuspalveluun. Sodan jälkeen laboratoriossa tehtiin eri aiheista myös laajoja katsauksia, joita Grönvik kutsuu monografioiksi; Keskuslaboratorion kirjallisuuskatsausarjan ensimmäisenä numerona ilmestyi katsaus valkaisu-kirjallisuuteen vuosilta 1936—1945. Kirjallisuuspalvelu teki esityöt, mutta lopullisen vaativan koostamisen teki joku asianomaisen osaston assistentti. Ja koko ajan tietenkin tehtiin tiedon- ja kirjallisuudenhakuja tilauksesta.¹

Mistä idea?

Mikä sitten antoi aiheen järjestää kirjallisuuspalvelua Keskuslaboratorioon? Kirjallisuuden seuraaminen kuuluu sinänsä tieteelliseen työhön.

Ratkaisevaa kirjallisuuspalvelun synnylle on työnjako tutkijan ja dokumentalistin välille. Toistaiseksi en ole tavannut lähdeettä, josta kiistatta kävisi selville, mistä idea oli peräisin. Grönvik kyllä selvästi sanoo, että kirjallisuuspalvelu otettiin työohjelmaan Nyberghin aloitteesta [Grönvik 1966 s. 88]. Kemian kyseessä ollen ei kirjallisuuspalvelu 30-luvun lopulla ole mikään tavaton uutuuus, ei edes Suomessa. Vuonna 1936 Ruotsissa perustettu Tekniska litteratursällskapet ei liene jäänyt täällä huomaamatta (Englannissa ja Yhdysvalloissa erikoiskirjastojen hoitajien seurat oli perustettu jo paljon aikaisemmin).

Nybergh oli käytännössä itse luonut Puolustusministeriön kemiallisen laboratorion vaatimat-
tomasta alusta moderniksi hyvinvarustetuksi laitokseksi [Enkvist 1955 s. 102]; hänen nimityksestään lasketaan koko laitoksen alkaneen v. 1919. Kaasupitoisen maailmansodan jälkeen laitoksen voimakasta kehittämistä voi pitää luonnollisena.² Ei ole säilynyt tietoja Nyberghin senaikaaisesta suhteesta kirjallisuuteen, mutta voi olettaa, että hän pääasiassa itse valitsi laitoksensa kirjallisuuden ja aikakauslehdet perehtyen niihin läheisesti. Siirtyessään suurempaan tutkimuslaitokseen hän luonnollisesti halusi seurata uuden erikoisalan kirjallisuutta. Nybergh oli sangen toimelias mies monella taholla, järjestöissä, komiteoissa, yhtöiden hallintoelimissä ja myös poliitikkina. Ei siis ole mikään ihme, että hän halusi rationalisoida kirjallisuuden seurantaa.

Keskuslaboratorion kirjasto ei vielä Nyberghin apulaisjohtajakaudella ollut kovin suuri, v. 1937 tuli kirjastoon vain n. 35 aikakauslehteä, mutta kasvu oli nopeaa: hänen kuolinvuonnaan 1954 kirjastoon tilattiin 133 aikakauslehteä ja saatiin vaihtoina ja lahjoituksina 53 (eli yhteensä 186). Huippulukumäärä hänen aikanaan saavutettiin kuitenkin pari vuotta aikaisemmin, v. 1952 tuli lehtiä yhteensä 190 [tiedot vuosikertomuksista]. Itse asiassa 50-luvun alkuvuosina Keskuslaboratorion kehitys, seuraten yleistä taloudeillista kehitystä ja puunjalostusteollisuuden suhdanteita, polki hetken paikallaan, määrärahat ja henkilökannan määrä jopa taantuivat [ks. Grönvik 1966 s. 125 kuvio]. Kirjastossa tämä näkyi nähtävästi juuri hankintojen kasvun hidastumisena ja esim. siitä, että kirjallisuuskatsauksista »rationalisoitiin» hakusanat pois. Tosin hakusanoitukseen piti myöhemmin palata, koska sitä selvästi tarvittiin. Tänä aikana myös vuosikertomuksissa ilmoitetut kirjaston ja kirjallisuuspalvelun »kirjattujen tehtävien» lukumäärät laskivat väliaikaisesti. Kirjallisuuskokoukset lopetettiin 1953, mutta kirjallisten katsausten toimittamista jatkettiin. Nyberghille se ei ollut helppoa aikaa, kuten hänen muistokirjoittajansa Terje Enkvist toteaa:

Det vore att fördölja sanningen om man ej nämde, att Nybergh hade sina bekymmer under de sista åren. Det var ej endast det att han genom döden förlorade sin maka, med vilken han varit förenad i ett trettiofyraårigt äktenskap. Han var en de friska initiativens man, en grundläggare, en byggare. Att i en tid av vacklande ekonomiska konjunkturer inskränka sin verksamhet, förvandla sig till något av en passiv byråkrat, det var emot hans natur. Att han så plötsligt avled mitt under sin verksamhet hade, trots all den smärta hans många vänner kända, sin egen inre logik. Finlands kemisk-tekniska forskning förlorade i honom en av sina skapande gestalter. [Enkvist 1955 s. 105.]

Nybergh kuoli v. 1954. Mutta alkäämme kiirehtikö tapahtumien edelle, sillä Nybergh ehti ennen kuolemaansa olla parissa kirjallisuuspalvelun kehityksen kannalta merkittävässä vaiheessa mukana »aloitteentekijänä, perustan laskijana, rakentajana», ainakin myötävaikuttajana.

Kemian teollisuus sodan paineessa yhteistyöhön

Itsenäiseen Suomeen pyrittiin jo varhaisina vuosina saamaan aikaan omaa kemian perusteollisuutta. Rikkihappo- ja superfosfaattiteollisuutta perustettiinkin, mutta kemian teollisuuden kehittämisen jatkamista pidettiin edelleen tärkeänä kemistipiireissä. Joitakin aloitteita tehtiin, esim. tyyppiteollisuuden perustamiseksi, mutta talvisota tuli väliin. Sota merkitsi Suomelle eristymistä muusta maailmasta, jolloin teollisuuden tuotteet tulivat ilmi ja jouduttiin turvautumaan korvikeaineisiin; esim. Keskuslaboratorion sodanaikaista tutkimustyötä leimasi korvikeaineiden etsintä, tehtiin muun muassa tervasta voiteluaineita ym. Yhtä vakavaa oli eristyminen tiedon lähteistä: kirjallisuuden saanti häiriintyi, matkustelusta puhumattakaan.

V. 1942 Suomalaisten Teknikkojen Seuran lähetystö ehdotti valtiovarainministeri Väinö Tannerille komitean asettamista pohtimaan kemiallisen teollisuuden kehittämistä ja uudenlaisen teollisuuden aikaansaamista maahamme. Tanner toimi ripeästi ja Kemiällisen teollisuuden komitea asetettiin 13. 5. 1942. Komitea teki vuoden 1944 loppupuolelle jatkuneen toimintansa aikana lukuisia ehdotuksia sisältäneen moniosaisen mietinnön. Eräissä komitean jäsenissä heräsi ajatus koota maan edustavin kemiallinen teollisuus yhtenäiseen järjestöön, joka muiden tehtävien ohella avustaisi komiteaa sen tehtävissä. [Ks. KM mon 1944: 13]

Komitean jäsenet vuorineuvokset K.E. Ekholm ja V.A. Kotilainen, prof. N.J. Toivonen (komitean puheenjohtaja) sekä tohtorit Bertil Nybergh ja Yrjö Talvitie (komitean pääsihteeri) laativat »muiston kemiallisen teollisuuden kuskulimien perustamisesta» [Kemian Keskusliiton toimintakertomus 1943]. Muistio sisältää monia laajakantoisia ehdotuksia, jotka heijastavat mm.

sodan aiheuttamia korporatisoitumistendenssejä, mutta tässä yhteydessä on kiinnostavinta se, että siinä korostetaan kemiallisen teollisuuden kehityksen seuraamista ulkomailla »teknillisen kirjallisuuden, patenttien ja henkilökohtaisen kosketuksen, kuten kirjeenvaihdon ja matkojen kautta».

Kemian Keskusliitto perustettiin 30. 6. 1943 jäseninä teollisuus- ja tutkimuslaitoksia. Bertil Nybergh tuli kuulumaan liiton hallitukseen, hallituksen työvaliokuntaan sekä liiton lehden toimitusneuvostoon alusta asti aina kuolemaansa saakka. Liiton asiamiehenä toimi energinen tri Yrjö Talvitie. Jo v. 1943 alkoi liitto koota alan aikakauslehtiä ja teoksia sekä patenttirekisteriä, vaikka varsinaisen alaa koskevan kirjaston hankkiminen päätettiin jättää seuraavan vuoden työohjelmaan.

V. 1944 kirjallisuuden hankkimista jatkettiin, mutta ajan epävakaisuuden takia ei vuoden työohjelmaan kuulunutta kirjallisuustutkimusten suorittamista jäsenille omakustannushintaan ilmeisesti saatu aikaan. Liiton julkaisutoiminta sen sijaan eteni voimakkaasti. Liiton lehdessä (Kemian Keskusliiton tiedoituksia, myöhemmin Teknillisen Kemian Aikakauslehti, nykyään Kemia-Kemi) julkaistiin myös luetteloita ja selostuksia aikakauslehtiartikkeleista, joista ei sodan aikana ollut saatu tietoja.

Kirjallisuuspalvelu pääsi käyntiin toden teolla v. 1945. Liiton asiamies Yrjö Talvitie laati »kansainvälisen DK-järjestelmän» pohjalta sovellutuksen kemiallisteknillisen kirjallisuuden aineenmukaiseksi luokitteluksi ja siihen aakkosellisen hakemiston. Vuoden 1945 vuosikertomuksessa kerrotaan edelleen:

Toimistossa on tekeillä liittoa kiinnostavien vuodesta 1940 alkaen ilmestyneiden aikakauslehtiartikkelien ja muun kirjallisuuden luettelointia jatketaan sitten yhä edelleen, niin että liitolle tulee toimihenkilöiden ja jäsenien käytettäväksi yksityiskohdainen luettelo kutakin alaa koskevasta kirjallisuudesta. Järjestelmässä pääpaino on luonnollisesti kiinnitetty kemian teknologiaan, mutta sen ohessa siinä on paljon muitakin teollisuutta ja taloutta käsitteleviä nimikkeitä.

Liiton toimistosta on saatavissa edellämainittu järjestelmä, hakusanat ja johtokortit sitä haluaville jäsenille konekirjoitettuna jäljennöksinä, johtokortit tekstattuina. Tähän asti on tullut 15 tilausta.

Kirjallisuuspalvelun vuoksi, yleensä asiamiehen avuksi ja liiton Tiedoitusten toimitussihteeriksi päätettiin vuoden lopulla palkata toimitussinööri. Vuosien mittaan kirjallisuuspalvelu sai liiton toiminnassa yhä keskeisemmän aseman. Vuonna 1949 liiton toimisto jakaantui kahteen osastoon, joista toinen hoiti varsinaisia juoksevia asioita, toinen kirjallisuuspalvelua ja aikakauslehtien toimittamista. Jälkimmäisen osaston

johtajana toimi (vuodesta 1947 liiton lehden toimitussihteerinä ollut) dipl.ins. Eeva Wartiovaara. Kirjallisuuspalvelua hoitamaan ja toimitustyössä avustamaan tuli aikaisemman toimitussinöörin erottua dipl.ins. Elin Törnudd. Osastolla oli myös yksi toimistoapulainen.

Vuoden 1950 vuosikertomuksessa kuvataan kirjallisuuspalvelun työskentelyä seuraavasti:

Kirjastoon on luonnollisesti liittynyt kirjallisuuspalvelu, joka on käsittänyt kirjojen ja aikakauslehtien lainausta sekä valokopiojäljennösten toimittamista. Lisäksi kirjallisuuspalvelu on suorittanut erilaisia kirjallisuustutkimuksia jäsenten tilauksesta. Tähän työhön on sisältynyt esitietojen kysymysten tutkiminen kirjallisuusviitteiden, patenttien sekä eri maiden tuonti- ja vientitilastojen avulla, kirjallisuuden hankintaa koskevien neuvojen antaminen ym. Kuluneen vuoden aikana suoritettiin 46 tämänlaatuista tutkimusta.

Vuoden 1951 kertomuksessa pohditaan keskusliitolle ominaiseen markkinoivaan sävyyn kirjallisuuspalvelun toimintaa ja merkitystä teollisuudelle. Tutkimuksen merkitystä jokaiselle menestykseen pyrkivälle teollisuusyritykselle korostetaan:

[. . .] tunnettua on, että kirjallisuuden tutkimus on kaikkein halvinta tutkimustoimintaa. Käyttämällä liiton kirjallisuuspalvelua, jota hoitavat siihen erikoisesti koulutetut ja harjaantuneet kemisti-insinöörit, saavat jäsenet moninkertaisen hyödyn jäsenmaksuistaan. Ja jo tämän perusteella on liiton jäsenmaksu lain mukaan vähennykelpoinen verotuksessa, koska se on kunkin jäsenen muuten suoranaisesti suoritettava palkka- ja kirjallisuuden hankintamenoa, joka on välttämätön teollisen tuotannon ylläpitämiseksi nykyaikaisessa mielessä ja nykyisen yhä kiristyvän kilpailun vallitessa. Vaihtoehtona ovat moninkertaiset kustannukset, jos kukin jäsen tekisi itse sen työn, mikä nyt suoritetaan *keskiety* liiton toimistossa. Hyvän kuvan saamiseksi asiasta mainittakoon, että liiton kirjallisuuspalvelun kustannus on n. 2 milj. mk, mutta suurin jäsenmaksu vain 1/20 tästä [. . .]

Kirjallisuuspalvelu rationalisointina on sodan jälkeen keskeinen puheenaihe, sitä keskeisempi mitä enemmän kirjallisuuspalvelu levisi tutkimuslaitoksista ja yhdistyksiltä teollisuuslaitoksiin.

Liiton julkaisuissa käsiteltiin myös kirjallisuuspalvelua pariin otteeseen. Kemian Keskusliiton Tiedoituksissa [1947 s. 419—421] julkaistiin K.E. Olsonin selostus »Teollisuus ja kirjallisuus» Suomen kirjallisuuspalveluseuran kokouksesta, samassa kokouksessa Yrjö Talvitie kertoi venäjänkielisestä kirjallisuudesta. Anna Grönvikin ensimmäisillä kemistipäivillä Helsingissä 20.—21. 2. 1948 pitämä esitelmä »Litteraturtjänst» ilmestyi Liiton julkaisuja-sarjan n:ossa 21 (1949). Liitto liittyi 1950-luvun alussa jäseneksi Suomen kirjallisuuspalvelun seuraan ja Aslib:iin, jälkimmäiseen liittymistä perusteltiin artikkelipoitoiden saannin parantamisella. [Kemian Keskusliiton kehityksestä ks. myös Kuusi 1983]

Sodan vaikutukset ulottuvat rauhan aikaan

Jälleenrakennus oli kouriintuntuva tehtävä tie-teellisille kirjastoille: evakuoitujen kirjojen palauttaminen, sodasta palaavien opiskelijoiden tulla, rajojen avaaminen ulkomaisille hankinnoille, aukkojen paikkaaminen, TKK:n uudelleenrakentaminen. Sotaa välittömästi seuranneet vuodet olivat kaikilla elämän aloilla kuumeisen kehityksen aikaa, kun rintamalta palanneet miehet sovitautuivat siviilirooleihin ja instituutiot alkoivat palata normaaleihin toimintoihin.

Mutta mm. Seppo Tiihosen mukaan [Tiihonen 1985] ei ainakaan heti palattu entiselleen. Valtionhallinnon sotaa edeltäneelle toimintatavalle oli ominaista tiukka legalismi, oikeusvarmuuden korostaminen, jopa tehokkuuden kustannuksella. Oikeustieteellisen koulutuksen saaneet tulevat korkeat hallintomiehet — Tiihonen mainitsee sellaisia nimiä kuin Kastari, Merikoski, Kekkonen, Tarjanne, Bruno Suviranta jne., monet heistä sodan jälkeenkin keskeisissä hallintotehtävissä tai sitten vaikutusvaltaisilla paikoilla yliopistoissa [Tiihonen 1985 s. 272] — olivat sodan aikaisissa tehtävissään joutuneet omaksumaan uusia suoraivaisempia ja tehokkaampia toimintatapoja, joissa tiukka pitäytyminen lakipykäliin oli saanut väistyä, mutkat oioittiin, tulokset ratkaisivat. Rauhan tehtäviin palatessa uudet tavat ja ajatukset seurasivat mukana, olletikin kun edessä oli valtavia sopeutumistehtäviä.

Suomessa kriisiajan hallinnon monet piirteet jatkuivat rauhan aikana. Kriisi ei ollut ohi, edessä olivat jälleenrakennus ja sotakorvausten maksaminen. Tehokkuutta, rationalisointia ja keskitystä [Tiihonen 1985 s. 273, 284] korostettiin jälleenrakennuksessa myös valtionhallinnossa ja valtion hoitamissa palvelutehtävissä.

Jo ennen sotia esiintyneet, yksityisen liikkeen elämän omaksuman taylorilaisen »tieteellisen liikkeenjohdon» ja rationalisoinnin malleja valtionhallintoon soveltaneet ajatukset saivat sodan aikana uutta kantavuutta. Kirjastot omaksuivat puheen tehostamisesta, rationalisoinnista ja keskityksestä ajan hengen vaikutuksesta ja käytännön pakosta. Kiinnostus rationalisointiin näkyi mm. sellaisesta detaljista, että Karl—Emerik Olsoni, teknillisen keskuskirjastokomitean sihteeri ja Valtion Teknillisen tutkimuslaitoksen julkaisu- ja kirjallisuuspalveluosaston ensimmäinen johtaja, ilmoittaa yhdeksi erikoisharrastukseksi »rationalisoinnin» [Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1947 ja 1956].

Sotakorvausten hoitamisessa käytettiin kriisiaikaa soveltuvaa organisaatiota, joka itse asiassa merkitsi pitkälle entisen vihollisen käyttämän talouden ohjailumekanismiin, suunnitelmatalouden väli aikaista omaksumista. Sotakorvaus-

tavaroiden tuottamista valvova ja organisoiva elin Soteva jakoi tehtävät teollisuudelle. Teollisuus nähtiin näin kokonaisuutena, kuin yhtenä suurena yhtymänä, vaikkakin Sotevan ohjailu yleensä jäi tehtaan portille, s.o. se antoi tehtävän, jonka täyttämisen yksityiskohdat jäivät tehtaan huoleksi [Sotevan toiminnasta ks. Harki 1971].

Muillakin yhteiskuntaelämän aloilla valtion suora puuttuminen kehitykseen oli sodan jälkeen voimakasta. Valtion tehtävät alkoivat laajeta vanhasta »yövärtijaroolista», ei vähiten sosiaalipolitiikassa (lapsilisät, ARAVA yms.).

Tieteellisten kirjastojen piirissä sai uutta ilmaa siipiensä alle näkemys kirjastojen välisen yhteistyön tarpeesta. Tieteellisten kirjastojen komitea (KM mon. 1950: 30) suositti melko pitkälle menevää säädöspohjaista koordinoivaa keskuskirjastojärjestelmää, mietinnössä on luonnos asetukseksi »Tieteellisten kirjastojen neuvoston perustamisesta ja tieteellisten kirjastojen toiminnan keskittämisestä» [emt., s. 28]. Sodan jälkeen tehdyissä lukuisissa tieteellisen kirjastoalan suunnitelmissa esiintyvät sekä kirjallisuuspalvelu- että keskuskirjastoajatus samanlaisina yleisratkaisuihin kuin ATK nykyään.

Sotakorvaustavaroiden tuotannossa huomattiin käytännössä teknillisen informaation tarve.

Valtion teknillisen keskuskirjaston komitea

Ensimmäinen sodanjälkeinen tieteellisiä kirjastoja koskeva valtion komitea asetettiin valtioneuvoston istunnossa jo 17. 5. 1945. Komitea sai tehtäväksi »harkita toimenpiteitä teknillisen korkeakoulun tuhoutuneita kirjavarjoja uudelleen kartutettaessa ja sen kirjastoa maan teknilliseksi keskuskirjastoksi järjestettäessä sekä kirjastopalvelumenetelmää [sic!] meikäläisiin oloihin soveltettaessa». Komitean puheenjohtaja oli prof. John Palmén, jäseninä mm. Bertil Nybergh, Edward Wegelius (Valtion Teknillisen tutkimuslaitoksen metalliteknikan laboratorion, myöhemmin koko laitoksen johtaja) ja ylikirjastonhoitaja Lauri O.Th. Tudeer, sihteerinä fil.kand Karl-Emerik Olsoni. Komitean antaessa mietintönsä 23. 5. 1947 sotakorvaustoimitukset olivat jo hyvässä vauhdissa ja Teknillisen korkeakoulun kirjastokin saanut toimintansa uudelleen hyvään alkuun mm. ylimääräisten hankintamäärärahojen ja lahjoitusten avulla.

Komitea³ perustelee teknillisen kirjaston ja kirjallisuuspalvelun tärkeyttä seuraavasti:

»Selviytyäksemme nykyisistä velvoitteistamme ja kilpailussa maailmanmarkkinoilla, voidaksemme jalostaa luonnontuotteemme mahdollisimman pitkälle ja näin luodaksemme lisää työtilaisuuksia ja turvattaman taloudellisen tulevaisuuden ja mahdollisuuden kohottaa elintasoamme, on välttämätöntä kehit-

tää teknillisen tutkimuksen ja opetuksen sekä teollisuuden tehoa. Tässä on ratkaiseva osuus teknillisillä kirjastoilla ja kirjallisuuspalvelulla.» [KM mon. 1947: 18, s. 1]

Kuten Okko katsauksessaan Suomen kirjallisuuspalveluseuran 25-vuotiseen toimintaan [Okko 1972] mainitsee, teknillistä kirjallisuuspalvelua tarvittiin sotakorvaussuorituksia varten ja erityisesti sotakorvausteollisuuden muuntamisessa normaaliolojen teollisuudeksi⁴. Komitean työssä lienee jo ollut etualalla sotakorvausten jälkeinen aika, johon suhtauduttiin jopa huolestuneesti; jotkut pelkäsivät, että sotakorvauksia varten rakennettua metalliteollisuuden kapasiteettia pitäisi purkaa normaalioloihin palattaessa, niin huomattavasti sitä oli jouduttu rakentamaan lisää sotaa edeltävään aikaan verrattuna.

Teknillisen korkeakoulun kirjaston tuhoutuminen, vaikka palvelu sentään suhteellisen pian saatiin uudelleen käyntiin [Vöry 1945 s. 84], saattoi aiheuttaa sen, että teollisuuslaitokset panosivat omaan kirjasto- ja kirjallisuuspalveluun entistä enemmän. Lisäksi teknillisen kirjallisuuden puute saattoi synnyttää entistä selkeämmän käsityksen kirjastojen välisen yhteistyöstä ja riippuvuudesta; Vöry [1945, s. 83] kertoo kuinka lainaaja opastettiin »toisiin kirjastoihin, jopa aivan yksityisiin».

Sotakorvausteollisuuden dokumentit

Sotakorvausteollisuuden tarvitsemien dokumenttien saannin takaamiseksi ryhdyttiin suuriin ponnisteluihin Teknillisen korkeakoulun kirjaston jälleenrakentamiseksi sekä erikoisesti kirjallisuuspalvelun ulottamiseksi laajemmalle kuin ennen, ja nyt valtion laitoksen toimesta. Valtion teknilliseen tutkimuslaitokseen perustettiin kirjallisuuspalveluosasto v. 1947. Esitys tuli Valtion teknilliseltä keskuskirjastokomitealta jo ennen sen mietinnön lopullista valmistumista, niin kiireellisenä asiaa pidettiin. Tosin varoja kirjallisuuspalvelun perustamiseen ei heti saatu erillisenä budjetin määrärahana, vaan Edward Wegelius järjesti varat laitoksen käyttövaroista [ks. esim. Wegelius 1947 s. 32; Ritva Sundqvistin puhelinhaastattelu 13. 2. 1987].

Vuoden 1948 budjetissa saatiin kirjallisuuspalvelua varten tarvittavan tilapäisen henkilökunnan palkkaamiseen 300 000 mk, »jotta tutkimuslaitoksen kirjallisuuspalvelu voisi seurata tekniikan kehitystä eri tutkimusaloilla ja jotta tutkijat voisivat käyttää aikansa mahdollisimman tehokkaasti laboratorioissa kirjallisuuspalvelun huolehtiessa kansainvälisen kirjallisuuden seuraamisesta» [Hall. es. n:o 60 (1947 vp) s. 280]. Kirjallisuuspalveluosaston päällikön ylimääräinen

toimi sisältyy vuoden 1949 budjettiin. Määrärahan perusteluista näkyvät osaston päällikölle asetetut vaatimukset:

Tutkimuslaitoksen julkaisujen toimittamista, niiden kieliasun valvomista ja kääntämistä vieraille kielille, kirjallisuuspalvelun ja yleisen teknillisen tiedo-
tustoiminnan hoitamista laitoksen ja teollisuuden tarpeita varten ehdotetaan julkaisu- ja kirjallisuuspalveluosastoon perustettavaksi yksi ylimääräinen päällikön toimi, kielitaitovaatimuksina suomi, ruotsi ja neljä vierasta kieltä. [Hall. es. n:o 14 (1948 vp) s. 320].

Tällaiset vaatimukset saattoi täyttää vain Karl-Emerik Olsonin kaltainen kosmopoliitti. Samassa budjetissa tuli päällikön toimen lisäksi osaston tilapäisen henkilökunnan palkkaamiseen vielä lisää 300 000 mk. Kirjallisuuspalvelu joutui kuitenkin vuosikausia toimimaan ahtaissa oloissa.

Pää oli saatu auki, mutta sen paremmin keskuskirjaston kuin kirjallisuuspalvelunkaan osalta ei laajempaa läpimurtoa tapahtunut. Komitean ehdotukset eivät toteutuneet toivotulla tavalla, mitä Wegelius myöhemmin valitti.

Esitellessään Valtion teknillisen tutkimuslaitoksen työtä Wegelius [1949 s. 9] kertoo arvostavasti myös laitoksen kirjallisuuspalveluosastosta:

»Tutkimuslaitoksella on erikoinen *kirjallisuuspalveluosasto*, joka myöskin hoitaa jakelukirjastomme ja kaikkien tutkimustulosten julkaisuuteen saattamisen. Teknillisen kirjallisuuspalvelun merkitystä tutkimukselle ja teolliselle kehitykselle yleensä ei voida arvioida kyllin suureksi. Amerikkalaisissa tutkimuslaitoksissa lienee nykyään kielletty ryhtymästä mihinkään tutkimustehtävään, ennenkuin kirjallisuuspalvelun avulla on tutustuttu siihen, mitä maailman muut tutkijat ovat samalla alalla saavuttaneet. Eikä voi olla kadehtimatta kaikkia niitä apuneuvoja, jotka amerikkalaisella tutkijalla on käytettävissään — referaattit ja referenssikortistot, mikrofilmit ja fotostaattikopiot alan viimeisistä uutuuksista ja koulutettu henkilökunta kirjallisuusselostusten suorittamista varten. Tällä alalla meillä on vielä paljon tehtävää. Mutta emme mekään nuku. Tämä ilmenee valtion teknillisen keskuskirjastokomitean pari vuotta sitten julkaisemasta mietinnöstä, josta valitettavasti ei vielä ole ollut mitään seurauksia, sekä Suomen kirjallisuuspalveluseuran perustamisesta. Viimeksimainittu vastaa Ruotsin teknillistä kirjallisuuspalveluseuraa, joka naapurimaassamme on suorittanut uranuurtavaa työtä kysymyksessä olevalla alalla».

Wegelius toimi 1960-luvun loppupuolelle asti Suomen kirjallisuuspalveluseuran puheenjohtajana (seuran taipaleesta on tekeillä historia, joten en puutu sen toimintaan enempää).

Ensimmäinen lehtikierto?

Valtion teknillinen tutkimuslaitos oli perustettu jo sodan aikana v. 1942. Tutkimuslaitoksen kirjasto aloitti toimintansa v. 1946. Sitä ennen kirjat olivat olleet laboratorioissa hajallaan, nyt ne koottiin yhteen ja järjestettiin. Jo kirjaston pe-

rustamisvuonna silloinen kirjastonhoitaja tohtori Aimo Lahti järjesti ensimmäisen kerran maamme kirjastoissa aikakauslehtikierron tutkijoitten keskuuteen [Valtion Teknillinen Tutkimuslaitos 1942—57 s. 140]. Tosin K.E. Olsonin maininnan mukaan puolustuslaitoksen keskuskirjastossa olisi jo ennen sotia järjestetty kierto- ja selostusjärjestelmä [ks. K.E. Olsoni 1948b s. 77]; hänen isänsä oli kirjaston hoitaja, joten tiedon luulisi olevan luotettavan. Emerik Olsoni ei kuitenkaan mainitse tällaisesta järjestelmästä Puolustuslaitoksen kirjastoasioita käsittelevässä artikkelissaan vuodelta 1939 [E. Olsoni 1939]. Sotatieteen keskuskirjaston nykyinen johtaja Karin Kerkkonen mainitsi puhelinhaastattelussa 17. 2. 1987, että mahdollisesta lehtikierrosta ei ole säilynyt tietoja. [Ks. myös Kerkkonen 1975].

VTT:n julkaisu- ja kirjallisuuspalveluosaston ensimmäisenä johtajana toimi K.E. Olsoni ja hänen muutettuaan Yhdysvaltoihin fil.maist. Taimi Terä, vuonna 1956 tuli osastonjohtajaksi dipl.ins. Eeva Wartiovaara. VTT:n teknillisen informaatiopalvelun 40-vuotisjuhlan kunniaksi on laitoksen tiedotuslehteen valmisteilla historiikki, johon liittyy myös nykyään Yhdysvalloissa elävän Karl-Emerik Olsonin muistelmia toiminnan alkua ajoilta. Tämän vuoksi minun ei tarvitse tässä referoida laitoksen toiminnan alkuvaiheita pidempään.

Kirjallisuuspalvelu — tiedustelua ja rationalisointia

Ennen sotaa Keskuslaboratoriossa alkanut kirjallisuuspalvelun kehittyminen olisi ilman sotaa todennäköisesti hiljalleen tihkunut laajemmalle tutkimuslaitoksiin ja teollisuuteen. Sodan jälkeen mielenkiinto kirjallisuuspalveluun näyttää kuitenkin räjähdysmäisesti levinneen. Huomionarvoinen seikka saattaa olla se, että sota-aikana runsaasti tiedemiehiä, tieteellisten kirjastojen virkailijoita ja teollisuusmiehiä oli vaativissa sotilastehtävissä, monet tiedustelujoukoissa, kirjastonhoitajista ainakin Karl-Erik Henriksson, Arvo Seppälä, K.E. Olsoni ja Jorma Vallinkoski. Tietysti on itsestään selvää, että kirjastonhoitajat ja tiedemiehet olivat sodassa niin kuin muutkin miehet, mutta mielenkiintoiseksi asian tekee Tiihosen [Tiihonen 1985] teesi, että sota aiheutti hallintokäytännöissä muutoksen, jonka sodan ajan tehtävissä olleet hallinto- ym. miehet omaksuivat ja toivat mukanaan siviiliin. Voisi ainakin kuvitella, että kirjallisuuspalvelun merkityksen ymmärtäminen levisi tiedemiesten keskuuteen tai että keskitetyn koordinoinnin ja yhteistyön tarpeellisuus kirjastonhoitajien piirissä ymmärrettiin entistä paremmin.

K.E. Olsoni, joka v. 1948 sanoo kirjallisuuspalvelusta kehittyneen muotikäsitteen, kiteyttäää

kirjallisuuspalveluosaston aseman eräänlaisena »aivotrustina», »sen merkitys laitokselle on sama kuin tiedusteluosaston [lihavointi IM] merkitys on armeijoille» [Olsoni 1948a s. 10]. Hänen analogiansa tuo mieleen Foskettin mainitseman Rintoulin v. 1918. Olsonin mukaan

[...] suurissa teollisuusmaissa [on] syntynyt teollisuus-, tutkimus- ja erilaisten valtion laitosten yhteyteen osasto, jolla on monta nimeä kuten Intelligence Section, Information Office tai Library Service, ja joka on suomeksi kirjallisuuspalvelu tai yksinkertaisesti kirjasto. Nimistä huolimatta niiden toiminta tapahtuu asianomaisen laitoksen kirjasto lähtökohdasta.

(»Aivotrusti» taas tuo mieleen Rooseveltin »new dealin», johon Suomen sodanjälkeisen ajan yhteiskunnallista edistystahtoa on verrattu [Siikala 1960 s. 11].) Tiedustelutoiminta Suomen armeijassa (ja varmasti muissakin armeijoissa) sodan aikana muistutti suuresti kirjallisuuspalvelun työtä. Suuri osa tiedustelusta tapahtuu seuloamalla aivan julkisia lähteitä, sanoma- ja aikakauslehtiä, tilastoja yms. [Ks. esim. Käkönen 1970 s. 64 ja 77]. Yhteistä on myös tiedustelua harjoittavan elimen tiukka sitoutuminen siihen organisaatioon, jossa se toimii, tietojen muokaus nopeasti omaksuttavaan muotoon, »mielenkiintoprofiilien» seuraaminen ja kiire. Suomen armeijassa tiedustelutehtävissä ehti sodan aikana toimia 2000—3000 miestä, joskin tässä yhteydessä kiinnostavaan julkaisujen perusteella tapahtuvaan tiedusteluun osallistui vain murto-osa kaikista. Ydinjoukko ei ollut suuri, mutta lienee kokoonpanoltaan vastannut monipuolista yliopistoa. Tässä joukossa omaksuttu »tiedonhankinnan asevelihenki» on voinut helpottaa kirjallisuuspalvelun leviämistä. Tiukkaa syy- ja seuraussuhdetta on tietenkin vaikea osoittaa.

Kirjallisuuspalvelun läheinen suhde rationalisointiin on jo todettu aikaisemmin tässä artikkelissa. Työntutkimustoiminta, joka on rationalisointiajatuksen yksi ilmentymä, levisi sodan aikana tehokkaasti, vaikka oli jo vähittäin alkanut 1930-luvulla.

Sodan aikana Suomessakin vallitsi kotirintamalla valtava työvoimapula. Niissä oloissa oli luonnollista, että kiinnitettiin uutta huomiota rationalisoimiseen niin yksityisessä teollisuudessa kuin valtionhallinnossakin (missä muuten nimenomaan virkamiehet halusivat rationalisointia, ks. Tiihonen 1985 s. 66). Eino M. Niinen mukaan

»asepalvelukseen kutsutut työntutkimuskoulutuksen saaneet miehet joutuivat tällöin myös oman alansa erikoistehtäviin. Eri tahoilla ja erilaisen koulutuksen saaneiden miesten yhteistoiminnassa syntyi tällöin perusta suomalaiselle työntutkimustekniikalle. Sodan päätyttyä ja osittain jo sodan aikana on työntutkimustoiminta levinnyt varsin moneen yritykseen.» [Niini 1948 s. 92, ks. myös Niini 1946, missä hän muuten käyttää nimitystä »rationalisoimisinsinööri»].

Niini mainitsee, että VTT on itse asiassa »erikoiselin teknillisen tutkimustoiminnan rationalisoinniseksi» [Niini 1948 s. 95]. Ei siis liene odotamatonta, että kirjallisuuspalvelun perustamista yrityksiin ja tutkimuslaitoksiin perusteltiin rationalisoinnilla (ks. myös mitä edellä sanottiin Kemian Keskusliiton kirjallisuuspalvelusta).

K.E. Olsoni [1948a s. 8, 9] kiteyttää jälleen iskevästi: »Kirjallisuuspalvelu on työnjakoa ja henkisen työn rationalisointia.»

Luokituskeskustelua sodan jälkeen

Kirjallisuuspalvelun ja rationalisoinnin suhde kaippaa lisätutkimuksia, joihin ei tässä ole mahdollisuutta. Kiinnitän kuitenkin jo tässä yhteydessä huomiota rationalisoinnin erikoislehdessä Tehostajassa esiintyneisiin luokituspohdiskeluihin. Kaikenlainen standardointi, systemointi ja luokittelu sopivat tietenkin työntutkimuksiin kuin nyrkki silmään. Työntutkimuskin on tiedonhankintaa. B. v. Alfthan kirjoittaa jo v. 1944 »työntutkimusosaston aineiston rekisteriöinnistä» [v. Alfthan 1944]. Artikkelissa on kyse lähinnä työntutkimuksissa syntyvien asiakirjojen rekisteriöinnistä tietojen nopean esillelöytämisen varmistamiseksi. Kirjoittaja viittaa myös ns. desimaalijärjestelmään mainiten sen sovellutuksiksi esim. kirjanpidon ja Rakennustietokortiston (josta on esittely vuoden 1943 Tehostajassa, Rewell 1943 s. 50—52) sekä esim. Teknisk Tidskriftin luokitettut artikkelit. Luokituksen sovellutuksia kirjastoissa hän ei mainitse. Lopuksi v. Alfthan toteaa, että »hyvin rekisteröityä työntutkimusainehistoa voidaan sanoa yrityksen tietosanakirjaksi».

Seuraavan kerran käsitteli Tehostajassa aihetta E. Berner [Berner 1945] artikkelissaan »Desimaaliluokittelu ja julkaisujen rekisteröinti» melko asiantuntevasti. Hän myös kertoo joidenkin ulkomaisten lehtien (esim. Teknisk Tidskriftin) omista tai muiden lehtien kirjoituksista julkaisemista lyhyistä yhteenvedoista, »jotka voidaan leikata irti ja liimata kortille» [Berner 1945 s. 109]. Hän mainitsee, että »meillä käyttävät ainakin Suomen Standardisoimislautakunta, Arkkitehti-liiton Standardisoimislaitos, Imatran Voima, Radio Hellberg ja 'Tehostaja' Dewey'n desimaaliluokittelua» [Berner 1945 s. 110] (tosin DK-luokittelut ilmestyvät Tehostajan artikkelien yhteyteen vasta vuonna 1947).

Artikkelissaan »Desimaaliluokitteluun pohjautuva yhteisnimikejärjestelmä eri aineistojen säilytysperustana» Voitto Virtala [Virtala 1945] esittelee lyhyesti erilaisia luokitusjärjestelmiä ja tarkemmin VTT:n Paloteknillisessä laboratoriossa

kehitettyä omaa desimaaliluokitusjärjestelmää [julkaistu VTT:n tiedoitus n:o 20, 1945]. Virtala kiittää järjestelmän kehittämistyössä avustanutta Aimo Lahtea, joka toimi laboratorion arkistojana, siis ennen kuin siirtyi koko laitoksen kirjastonhoitajaksi. Lahden kirjoitus »Teollisuuslaitoksen käsikirjasto» puolestaan ilmestyi Tehostajassa 1947 [Lahti 1947], siinä hän suosittelee yleisen DK-luokittelun sijasta kunkin laitoksen omia oloja silmällä pitäen laadittua sovellettua desimaaliluokitusta. Lahtikin pitää, julkaisufoorumia ajatellen luonnollisesti, teollisuuslaitoksen käsikirjastoa osana rationalisointia. [Ks. myös Hakanen 1948, joka ei pidä DK-luokittelua soveltavana teollisuusyrityksen asiakirjojen rekisteriöimiseen].

Näyttää siltä, että UDK:n ja keskustelun siitä toivat Suomeen insinöörit ja muut tekniikan edustajat. Kirjastonhoitajapiirin ulkopuolella käyty luokitusoreettinen keskustelu liittyy luontevasti tekniikan ja teollisuuden tarpeista lähteneeseen omaehtoiseen tiedonhallinnan organisointiin, jonka ilmenemismuotoja olivat esim. työntutkimukset, laskentatoimi ja kirjallisuuspalvelu.

Aloitteet 1950-luvulla: huutavan ääni. . .

Kuten edellä sanottiin, Teknillisen keskuskirjastokomitean ehdotukset toteutuivat vain osittain. 1950-luvulla valtiovallalla ei ollut mielenkiintoa laajentaa julkisten laitosten antamaa kirjallisuuspalvelua. Yksityisen talouselämän kirjallisuuspalvelu kehittyi omia aikojaan. Aivan autio ei 1950-luku kuitenkaan ollut: kansanedustaja Aare Leikola teki kolmilla valtiopäivillä (1953, 1954 ja 1955) toivomusaloitteen kirjallisuuspalvelun järjestämiseksi maassamme. Aloitteen ydin kuuluu:

»Valtioneuvosto asetti v. 1945 teknillisen keskuskirjastokomitean, joka sai työnsä valmiiksi v. 1947. Komitea esitti perustettavaksi teknillisen keskuskirjaston sekä teknillisen kirjallisuuspalvelun. Asia on kuitenkin rauennut.

Maassamme on kuitenkin välttämätöntä järjestää mainittu kirjallisuuspalvelu. Sellaista on yritetty järjestää yksityisten seurojen toimesta, mutta mitään yhtenäisesti suunniteltua palvelua ei ole.

Edellä olevaan sekä komiteamietinnön esitykseen teknillisen kirjallisuuspalvelun perustamisesta viitaten ehdotamme kunnioittavasti eduskunnan hyväksyttäväksi toivomuksen, että hallitus kiireellisesti ryhtyisi toimenpiteisiin ajanmukaisen teknillisen kirjallisuuspalvelun aikaansaamiseksi maahamme.»

Leikolan aloitteet eivät johtaneet mihinkään konkreettiseen. Leikola oli insinööri ja teollisuusmies, mukana alan järjestötoiminnassa, mm. Tehostaja-lehden toimitusvaliokunnan ja Teollisuuden työteholiiton hallituksen puheenjohtaja, Teollisen rationalisoimislautakunnan yms.

jäsen. Hänen aloitteensa voi nähdä siltana 60-luvun alun kirjallisuuspalvelun komiteaan.

Lisähuomautuksia:

¹ Olen saanut vieraillessani 15. 2. 1987 Keskuslaboratoriossa lisätietoja ja henkilökohtaisia muistikuvia erältä Keskuslaboratoriossa yhä toimivilta Nyberghin ja Grönvikin kanssa työskenneiltä henkilöiltä, joista erikoisesti mainitsen Adele Linnamon, Ilpo Paneliuksen ja Marja-Sisko Ilvesalo-Pfäfflin.

² Nyberghin aikana Puolustusministeriön kemiallisessa laboratoriossa mm. kehitettiin suomalainen kaasunaamari. Kaasupuolustuksen kanssa Nybergh joutui tekemisiin vielä talvisodan alussa organisoidessaan liikkuvia laboratorioita mahdollisen kaasuhyökkäyksen varalta. Tietoja olen saanut Nyberghin muistokirjoituksesta: Enkvist 1955 ja Puolustusvoimain tutkimuskeskuksen kemian osaston kirjastonhoitajan Lauri Aaltosen puhelinhaastattelusta 17. 2. 1987.

³ Komitea keräsi tietävästi tietoja yksityisten teollisuuslaitosten kirjastoista Valtion teknilliseen tutkimuslaitokseen, ks. Tieteellisten kirjastojen opas 1950 s. 8. Komitean arkisto näyttää kuitenkin kadonneen jäljettömiin. V. 1958 Taimi Terä ja Eeva Wartiovaara julkaisivat »Suomen erikoiskirjastojen luettelon».

⁴ Teknillisen korkeakoulun kirjaston menetyksen merkityksestä teollisuudelle, ks. Vöry 1945 s. 81—84, Harki 1971, s. 220, 225, 239 kertoo eri tehtaiden ponnisteluista hankkia sitä tietoa, joka oli totuttu saamaan Teknillisen korkeakoulun kirjastosta.

Hyväksytty julkaistavaksi 4. 3. 1987.

Lähteet:

v. Alfthan, B.: Työntutkimusosaston aineiston rekisteröinti. — Tehostaja 1944: 288—295.
 Berner, E.: Desimaaliluokittelu ja julkaisujen rekisteröinti. — Tehostaja 1945: 108—110.
 Enkvist, Terje: Bertil Nybergh. Minnsteckning [. . .] Svenska Tekniska Vetenskapsakademien i Finland. Förhandlingar Nr 14, 10 (1955).
 Foskett, D.J.: Information service in libraries. 2nd ed. London 1970 (cop 1958).
 Grönvik, Anna: Litteraturtjänst. Teoksessa: Kemian Keskusliiton julkaisuja n:o 21 (1949).
 Grönvik, Anna (1947): Litteraturtjänsten vid A.B. Centrallaboratorium—Keskuslaboratorio O.Y.—Teknisk dokumentation 1947: 37—39.
 Grönvik, Anna (1966): Oy Keskuslaboratorio 50 vuotta. [Espoo] 1966.
 Hakanen, Tauno: Luokittlevan kirjaustehtävän perusteet. — Tehostaja 1948: 245—255.
 Hallendorff, B & Björkbohm, C.: Företagsbibliotek. Teoksessa: Nordisk håndbog i bibliotekskundskab. Bind III s. 380—388. København 1960.
 Hallituksen esitys n:o 60 valtion tulo- ja menoarvioksi vuodelle 1948. Valtiopäiväasiakirjat vp 1947 AH.
 Hallituksen esitys n:o 14 valtion tulo- ja menoarvioksi vuodelle 1949. Valtiopäiväasiakirjat vp 1948 AH.
 Harki, Ilmari: Sotakorvausten aika. Jyväskylä 1971.

Kemian keskusliitto—Kemiska Centralföbundet. Toimintakertomus vuodelta 1943. . . 1951. Julk.: Kemian Keskusliiton Tiedotuksia, sittemmin Teknillisen Kemian Aikakauslehti.
 Kerkkonen, Karin: Sotatieteen keskuskirjasto 50 vuotta. — Kirjastolehti 1975: 88—89.
 Kertomus Oy Keskuslaboratorio—A.B. Centrallaboratoriumin toiminnasta vuonna 1942. . . 1954. [monisteita]
 Komiteanmietintö mon 1944: 13. Kemiallisen teollisuuden komitea. Osat I—19. Myös painettuna Kemian Keskusliiton julk. 1944: 4.
 Komiteanmietintö mon. 1947: 18. Valtion teknillisen keskuskirjastokomitean mietintö. Hki 1947.
 Komiteanmietintö mon. 1950: 30. Tieteellisten kirjastojen komitean mietintö. Hki 1950.
 Kuusi, Hannele: Kemian Keskusliiton neljä vuosikymmentä. — Kemia—Kemi 1983: 474—480.
 Käkönen, Miehytyksen varalta. Päämajan tiedustelua 1943—45. Hki 1970.
 Lahti, Aimo: Teollisuuslaitoksen käsikirjasto. — Tehostaja 1947: 28—30.
 Niini, Eino M. (1946): Teollisuuden rationalisointitoiminta ja sen organisaatio. — Tehostaja 1946: 245—249.
 Niini, Eino M. (1948): Suomen rationalisointityön organisaatio. Teoksessa: Rationalisointi, sen olemus ja tarkoitus. Julk. Suomen Metallityöväen Liiton toimisto. (2., uus. p.). Hki 1948. S. 86—96.
 Okko, Marjatta: Suomen kirjallisuuspalvelun seura: Katsaus 25-vuotiseen toimintaan. — Signum 1972: 97—100.
 Olsoni, Emerik: Sotatieteellisen Keskuskirjaston ja puolustuslaitoksen kirjastotoimen yleinen järjestely. — Kansanvalistus ja kirjastolehti 1939: 141—147.
 Olsoni, K.E. (1948a): Mitä on kirjallisuuspalvelu? — Kirjastolehti 1948: N:o 2 s. 7—10.
 Olsoni, K.E. (1948b): Aikakauslehtien käyttö tehokkaaksi ja tarkoituksenmukaiseksi. — Tehostaja 1948: 75—77.
 Olsoni, K.E.: Teollisuus ja kirjallisuus. — Kemian Keskusliiton Tiedotuksia 1947: 419—421.
 Rewell, Viljo: Rakennustietokortisto. — Tehostaja 1943: 50—52.
 Rose, H. & Rose, S.: Science and society. Middlesex 1977 (cop 1969).
 Siikala, Kalervo: Kansallinen realismi. Suomen ongelmasta suurpolitiikan puristuksessa. Jyväskylä 1960.
 Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1947 ja 1956. Suomen tieteellisten kirjastojen opas. Laatinut Eino Nivanka. Hki 1950.
 Terä, Taimi & Wartiovaara, Eeva: Suomen erikoiskirjastojen luettelo. Hki 1958. (Suomen kirjallisuuspalvelun seura. Tiedoitus n:o 5).
 Tiittonen, Seppo: Valtioneuvosto koordinoijana. Teoria ja käytäntö vuosina 1939—56. Hki 1985.
 Valtion teknillinen tutkimuslaitos 1942—1957. Hki 1957.
 Wegelius, E (1947): Kirjallisuus- ja referaattipalvelun järjestäminen. — Tehostaja 1947: 31—33.
 Wegelius, E (1949): Teknillinen tutkimustoiminta Suomessa, sen merkitys ja mahdollisuudet. — Valtion Teknillinen Tutkimuslaitos. Tiedoitus 76 (1949). Hki 1949.
 Virtala, Voitto: Desimaaliluokitteluun pohjautuva yhteisnimekjärjestelmä eri aineistojen säilytysperustana. — Tehostaja 1945: 267—271.
 Vöry, Laura: Teknillisen korkeakoulun kirjaston viimeaikaisia vaiheita. — Kansanvalistus ja kirjastolehti 1945: 81—84.